

UDK 811.161.1'373.7-055

811.163.42'373.7-055

Izvorni znanstveni članak

Prihvaćeno za tisak: 10. rujna 2018.

<https://doi.org/10.22210/suvlin.2018.086.04>*Anita Hrnjak**Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu**ahrnjak@ffzg.hr*

Pogled na hrvatsku i rusku frazeologiju kroz prizmu roda

U hrvatskoj frazeologiji sve donedavno nije postojalo sustavno istraživanje rodni elemenata frazema te je pitanje roda ostalo gotovo u potpunosti izvan znanstvenoga interesa hrvatskih frazeologa. Kako bi se popunila na taj način nastala praznina u lingvističkome propitivanju roda, provedeno je opsežno istraživanje rodno obilježenih frazema ukratko opisano u ovome članku. Istraživanje je obuhvatilo rodno obilježene frazeme hrvatskoga jezika u usporedbi s ruskim frazemima kao pokušaj da se prikaže na koji se način rodni stereotipi očituju na frazeološkoj razini hrvatskoga i ruskoga jezika te kako se u analiziranim jezicima frazeološkim sredstvima oblikuju koncepti MUŠKOSTI i ŽENSKOSTI. Rezultati istraživanja pokazali su kako se općenito konceptualizira rod kao društveno-kulturološka kategorija i stvara slika muškarca i žene utemeljena na ustaljenim predodžbama i stereotipima svojstvenima frazeologiji dvaju srodnih jezika i kultura koje ih upotrebljavaju. Provedeno istraživanje dokazalo je pretpostavku o dominantnoj sličnosti konceptualizacije žene i muškarca u hrvatskoj i ruskoj androcentrično orijentiranoj kulturi odraženoj u frazeologiji te neznatnim razlikama uvjetovanima specifičnim nacionalno-kulturnim stereotipima i ustaljenim predodžbama o rodni ulogama predstavnika dvaju spolova.

1. Pristup rodnoj problematici u slavenskoj lingvistici i frazeologiji

Veliki interes za pitanja roda i intenzivan razvoj rodni istraživanja koji se pojavljuju u posljednjih nekoliko desetljeća 20. st. u američkoj i zapadnoeuropskoj lingvistici nije zaobišao ni slavenski lingvistički svijet, ali u frazeološkim istraživanjima rodna problematika rijetko je bila zastupljena i ostala je na marginama sustavnoga proučavanja frazeološke razine jezika.

Osamostaljenje frazeologije kao znanstvene discipline te njezini počeci, kao i kasniji procvat frazeoloških istraživanja, povezani su prije svega s ruskom lingvistikom, u okvirima koje proučavanje frazeološke razine jezika poprima dubinu, sustavnost i metodološku utemeljenost kao bazu znanstvenoga legitimiteta. Stoga ne čudi da i rodna problematika svoje mjesto u frazeologiji pronalazi najranije upravo u ruskoj lingvistici odakle se širi i na ostale slavenske nacionalne lingvistike. Pravac u kojemu se danas općenito razvija ruska rodna lingvistika očituje se prije svega u

produbljivanju proučavanja određenih aspekata rodne problematike spajanjem kognitivnoga, lingvokulturološkoga i sociolingvističkoga pristupa kroz istraživanje MUŠKOSTI I ŽENSKOSTI¹ kao kulturnih koncepata, rodne metafore i rodnih stereotipa. Upravo takav pristup rodnoj problematici čini se najperspektivnijim putem za istraživanja rodnih elementa u frazeologiji ostalih slavenskih jezika kao jednoj od jezičnih razina na kojoj elementi kulture, običaja, tradicije te ustaljenih predodžbi i stereotipa uvelike dolaze do izražaja.

1.1. Kulturni koncepti MUŠKOST i ŽENSKOST i rodna metafora

U svjetlu lingvokulturologije jednom od najrelevantnijih definicija kulturnog koncepta možemo smatrati onu koju daje V. A. Maslova. Definirajući mentalnost kao »pogled na svijet u kategorijama i oblicima materinskoga jezika koji u sebi objedinjuje intelektualne, duhovne i voljne kvalitete nacionalnoga karaktera u tipičnim situacijama«, autorica ujedno određuje i *kulturni koncept* kao osnovnu jedinicu mentalnosti (Maslova 2001: 50). U pokušaju povezivanja kulturnoga koncepta s rodom treba se pozvati na O. V. Rjabova (1997: 6), koji smatra da se spol osmišljava kroz kategorije »muškarac« i »žena«, a rod kroz termine »muškost« (muško načelo) i »ženskost« (žensko načelo). Međutim, Kirilina (2004: 134) napominje da ta dva pojma supostoje tijesno povezani, što pokazuje i kognitivna lingvistika zahvaljujući kojoj je osvijestena »čovječnost« jezičnoga znaka i kategorizacije s obzirom na to da kategorije znanja nisu zadane prirodom stvari, već se formiraju kroz čovjekovo osmišljavanje svijeta i njegova mjesta u svijetu. Autorica ističe činjenicu da se kategorizacija odvija na temelju čovjekova iskustva, a iskustvo čovjeka kao fizičkoga bića uvijek je povezano s njegovim tjelesnim aspektom, što nas dovodi do tzv. *tjelesne metafore* i *rodne metafore* kao jednoga njezina oblika. Čovjekovo fizičko tijelo tako postaje jedna od primarnih izvornih domena, a na temelju tjelesne metafore nastaje i niz frazema hrvatskoga i ruskoga jezika: *biti (nalaziti se) izvan ruke, не видеть дальше своего носа* i sl. Ljudsko je tijelo anatomski određeno spolom pa je i tjelesna metafora ponekad utemeljena na biološkim spolnim karakteristikama. Međutim, u određenim frazemima čak i takva tjelesna metafora upućuje na radnju ili karakteristiku koja nije povezana s biološkim spolom: *imati muda, nemati muda, оторвать яйца кому* i sl. Osim što je dio rodne konceptualne metafore, tjelesnu metaforu treba promatrati i iz druge perspektive. Naime, ona ne predstavlja samo

1 Proučavanjem rodne literature H. Heffer (2007: 168) dolazi do zaključka da bi u hrvatskoj rodnoj terminologiji trebalo razlikovati pojmove *ženosti*, *ženskosti* i *ženstvenosti*. Pritom smatra da bit žene, njezinu esenciju u filozofskome smislu treba nazvati *ženost*, uobičajene ženske uloge *ženskost*, a izrazito žensko bivanje u smislu naglašavanja njezine spolnosti *ženstvenost*. Pojam *ženskosti* u istome značenju pronalazimo i kod drugih autora koji se bave pitanjima roda u jeziku i književnosti (Bertoša 2001; Pišković 2014). U hrvatskome jeziku ponekad se upotrebljavaju termini *maskulinst* i *femininst*, ali isključivo u kontekstu društvenih znanosti. S obzirom na to da termin *femininst* nije zaživio u hrvatskim lingvističkim i sociolingvističkim istraživanjima rodne problematike, u ovome radu upotrebljavat će se termini *muškost* i *ženskost* za skup karakteristika i ponašanja koji se u nekom društvu smatraju tipičnima i poželjnima za muškarce i žene.

prijenos fizičkih karakteristika na predmete i pojave koji nisu određeni spolom već i svih duhovnih karakteristika objedinjenih pojmovima *muškost* i *ženskost*.

Kada se govori o mitološkoj slici svijeta, često se spominje niz univerzalnih binarnih opozicija kroz koje se ta slika oblikuje: *gore – dolje, svjetlost – tama, desno – lijevo* itd. Kirilina (2004: 129–130) ističe kako i u mnogim filozofskim sustavima postoji niz međusobno suprotstavljenih kategorija: *priroda – kultura, aktivnost – pasivnost, racionalnost – iracionalnost, logika – emocija, duh – materija, vlast – pokornost*. Pritom se lijevomu članu svake opozicije pripisuje muškost, a desnomu ženskost, iako svaki par čini samostalnu opoziciju i nema nikakav uzročno–posljedični odnos s pripadnošću određenom spolu. Ipak, na taj se način svakomu od spolova pripisuje skup svojstava koja imaju važnu ulogu u stvaranju predodžbe o onome što je prototipno muško i prototipno žensko u kolektivnoj i individualnoj svijesti. Na taj način tjelesna metafora kao temelj usporedbe na određeni način upućuje recipijenta na stvarne muškarce i žene, zbog čega se smatra da su muškarci *aktivniji, racionalniji, dominantniji* od žena, tj. ženama je svojstvena *pasivnost, iracionalnost i pokornost*. Pripisivanje tipično muških i tipično ženskih karakteristika cijelim narodima postoji u nizu povijesno–filozofskih znanstvenih radova od Nietzschea do Berdjaeva (Kirilina 2000: 145). U njima se muškost i ženskost smatraju odrednicama nacionalnoga karaktera, pa se često govori o muškosti njemačkoga nacionalnog karaktera i ženskosti ruskoga (Berdjaev 1989; Rjabov 1997; Edmondson 2009; Mitrofanova 2009).

1.2. Rodni stereotipi

Kako se koncepti MUŠKOSTI i ŽENSKOSTI u određenoj mjeri razlikuju od kulture do kulture, tako je i rodna stereotipizacija prisutna u kulturnoj kolektivnoj svijesti te osim nekih univerzalnih općeljudskih karakteristika pokazuje i određene specifičnosti. Prema njihovu sadržaju, tj. karakteristikama koje odražavaju, T. B. Rjabova (2003) dijeli rodne stereotipe u nekoliko skupina: stereotipe povezane s djelovanjem i aktivnošću, stereotipe koji se odnose na vlast i upravljanje, stereotipe povezane s kognitivnom i emocionalnom sferom te stereotipe povezane s međuljudskim odnosima. U skladu s njima muškarcima se pripisuju karakteristike kao što su snaga, poduzetnost, odlučnost ili racionalnost, a ženama osjetljivost, pasivnost, pokornost ili požrtvovnost. Pritom se naglašava kako se stereotipizaciji podvrgavaju i *rodne društvene uloge* muškaraca i žena te se muškarac tradicionalno povezuje sa sferom javnoga djelovanja, a žena s privatnom sferom koju čine obitelj, dom, briga o djeci, svakodnevnica. Muškarac se ponajprije doživljava kao radnik i građanin, a žena kao supruga i majka (Rjabova 2003: 125–130). Prema Lj. Popović (2008: 124–130) svi rodni stereotipi svojstveni patrijarhalno ustrojenim društvima mogu se svesti na četiri principa: 1) princip *rodne uloge*, 2) princip *rodne ideologije*, 3) princip *rodne diferencijacije* i 4) princip *rodne identifikacije*. Ona smatra da je princip rodne uloge u odnosu na ženu definiran u čuvenoj Nietzscheovoj tezi o tradicionalnoj orijentaciji žene na 3K – *Kinder, Küche, Kirche* ('djeca, kuhinja, crkva'),

prema kojoj je muškarac glava obitelji i njezin hranitelj, a žena ovisi o njemu. Princip rodne ideologije proizlazi iz činjenice da društvo kroz jezik stvara predodžbu o tzv. punovrijednome muškarcu i ženi prema kojoj svaka punovrijedna žena uz sebe mora imati muškarca. Princip rodne diferencijacije sadržan je u tradicionalnome shvaćanju muškarca kao snažnoga i izdržljivoga, za razliku od žene, koja je nježna i krotka, dok princip rodne identifikacije podrazumijeva postojanje predodžbe o tome da su svi muškarci isti i sve žene iste. Rodni stereotipi imaju bitnu ulogu u stvaranju konceptata MUŠKOSTI i ŽENSKOSTI, a kao takvi se fiksiraju u jeziku i moguće ih je »iščitati« iz jezičnih jedinica različitih razina, pa tako u velikoj mjeri i iz frazema.

2. Rodno obilježena frazeologija hrvatskoga i ruskoga jezika

Ranije opisani složeni pristup koji frazeologiju promatra iz više perspektiva već je desetak godina prihvaćen i implementiran u nizu opsežnih istraživanja rodne problematike u ruskoj frazeologiji (npr. Alefirenko 2008, Dobrovol'skij 1988, Kirilina 2000, 2004, Samarina 2010). Za razliku od toga, u hrvatskoj frazeologiji dosad nije postojalo niti jedno sustavno istraživanje rodni elemenata. Stoga se jasno iskristalizirala potreba da se popuni praznina koja postoji u istraživanju roda u hrvatskoj frazeologiji. S tim ciljem provedeno je opsežno istraživanje² rodno obilježenih frazema hrvatskoga jezika u usporedbi s ruskima kao pokušaj da se prikaže na koji se način rodni stereotipi očituju na frazeološkoj razini hrvatskoga i ruskoga jezika, kako se u analiziranim jezicima frazeološkim sredstvima oblikuju koncepti MUŠKOSTI i ŽENSKOSTI te općenito konceptualizira rod kao društveno–kulturološka kategorija i stvara slika muškarca i žene utemeljena na ustaljenim predodžbama i stereotipima svojstvenima frazeologiji dvaju srodnih jezika i kultura koje ih upotrebljavaju. Pritom je za potrebe istraživanja po prvi put u hrvatskoj frazeologiji upotrijebljen termin *rodno obilježeni frazemi* pod kojim se podrazumijevaju frazemi koji su u upotrebi isključivo ili djelomično ograničeni na referenta jednoga od dvaju spolova.

2.1. Korpus i metodologija istraživanja

Istraživanje rodno obilježene frazeologije polazi od pretpostavke da rodni element u frazemima može biti sadržan u njihovu sastavu i/ili značenju. U obama analiziranim jezicima postoje frazemi kod kojih rodni element nalazimo samo u njihovu sastavu, tj. jedna ili nekoliko njihovih sastavnica eksplicitno ili implicitno ukazuje na osobu ženskoga ili muškoga spola, ali frazeološko značenje bez obzira na to nije rodno ograničeno. Kao primjer takva frazema u hrvatskome jeziku može

2 Cjelovito istraživanje provedeno je u okviru izrade doktorske disertacije autorice članka pod nazivom »Rodni elementi u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji« obranjene na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a opisano je u Hrnjak, Anita (2017). *Frazeologija u rodnome okviru. Rodni elementi u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji*. Zagreb: Knjigra.

se navesti frazem biblijskoga podrijetla *nevjerni Toma* i njegov ruski značenjski ekvivalent *Фома неверующий (неверный)*, u kojima muško vlastito ime kao sastavnica eksplicitno ukazuje na osobu muškoga spola, ali frazem se upotrebljava u podjednakoj mjeri za referente obaju spolova kako bi se njime opisao izuzetno sumnjičav čovjek. Sastavnice frazema mogu i implicitno ukazivati na osobu ženskoga ili muškoga spola. To se često događa kod frazema sa somatizmom kao sastavnicom, kao što je to slučaj kod hrvatskoga frazema *gladiti bradu (brk)* sa značenjem ‘biti zadovoljan, izražavati zadovoljstvo; uživati, likovati’ ili ruskoga frazema *момать/намомать <себе> на ус что* sa značenjem ‘dobro pamtiti/upamtiti ono što bi moglo biti korisno ubuduće’. U obama frazemima kao sastavnicu nalazimo somatizme kojima se označuju tipično muški dijelovi tijela (brada³, brkovi), ali frazemi se upotrebljavaju i za referente muškoga i za referente ženskoga spola. Postoje i frazemi kod kojih se rodni element očituje isključivo u značenju, no na rodnu ograničenost u upotrebi ne ukazuje niti jedna od sastavnica frazema. Takvi su, na primjer, hrvatski frazem *glava obitelji* i njegov ruski ekvivalent *глава семьи* koji se ponajprije odnose na muškarca kao osobu koja ima glavnu ulogu u tradicionalnoj obitelji te odlučuje o svim pitanjima obiteljskoga života. Posljednji i ujedno najbrojniji tip frazema u kojima je sadržan rodni element čine frazemi kod kojih i u sastavu i u značenju prepoznajemo elemente koji upućuju na referenta jednoga od dvaju spolova. Tako se u hrvatskome jeziku za opis lijepa, naočita mladića upotrebljava frazem *momak od oka*, u kojemu prva imenička komponenta nedvosmisleno upućuje na muškarca kao referenta. Na žensku osobu kao referenta na isti način upućuje prva imenička komponenta ruskoga frazema *царевна–Несмеяна* kojim se opisuje pretjerano ozbiljna djevojka koju je teško nasmijati. S obzirom na mnogobrojnost takvih frazema s rodnim elementima u obama jezicima, predmet istraživanja činili su samo frazemi hrvatskoga i ruskoga jezika koji su bez obzira na svoj sastav rodno ograničeni u upotrebi na način da se najčešće ili isključivo upotrebljavaju za referenta jednoga od dvaju spolova. Korpus analiziranih frazema prikupljen je iz općih i frazeoloških jednojezičnih i dvojezičnih rječnika hrvatskoga i ruskoga jezika, ruskih magistarskih i doktorskih disertacija koje primjenjuju spoznaje rodne lingvistike na područje frazeologije, kao i znanstvenih i stručnih članaka srodne tematike.⁴

Frazemi analiziranoga korpusa promatrani su iz onomasiološke perspektive, grupirani u određena tematsko–značenjska područja i podvrgnuti strukturno–semantičkoj analizi koja je bila orijentirana na njihovu strukturu, sastav, podrijetlo, značenje, motiviranost značenja i upotrebu. Onomasiološki princip u organizaciji analiziranoga materijala primijenjen je s ciljem da se što bolje prikaže način na koji se u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji konceptualizira spol kao biološka kategorija i rod kao društveno–kulturološka kategorija te što vjernije ilustrira način na koji

3 U značenju ‘dlake koje rastu na licu odrasla muškarca’.

4 Za detaljan popis navedenih izvora vidi literaturu u: Hrnjak, Anita (2017). *Frazeologija u rodnome okviru. Rodni elementi u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji*. Zagreb: Knjigra.

predodžbe o spolu i rodu prisutne u frazeologiji pridonose stvaranju slike žene i muškarca u hrvatskome i ruskome jeziku općenito. Pritom je uz takvu organizaciju analiziranoga korpusa i kontrastivni karakter svih elemenata analize bilo moguće vrlo jasno utvrditi koje su sličnosti i razlike u konceptualizaciji žena i muškaraca prisutne u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji i analiziranim jezicima općenito.

Specifičnost analiziranoga korpusa sastojala se u tome što su ga činili isključivo frazemi koji se odnose na čovjeka. Stoga je osnovu za grupiranje i organizaciju analiziranih frazema dvaju jezika činila podjela na frazeme koji se odnose na ženu i frazeme koji se odnose na muškarca kao dvije osnovne skupine unutar kojih je prisutna podjela na tri dodatne velike podskupine: frazemi koji se odnose na ženu i muškarca kao biološka bića, frazemi koji se odnose na ženu i muškarca kao razumna i duhovna bića te frazemi koji se odnose na ženu i muškarca kao društvena bića.

2.2. Opće karakteristike rodno obilježene frazeologije hrvatskoga i ruskoga jezika

Analizirani korpus rodno obilježenih frazema činila su ukupno 724 frazema, od čega su 204 bila hrvatska, a čak 520 ruskih. Značajno veći broj rodno obilježenih frazema ruskoga jezika prije svega je posljedica mnogo bogatije leksikografske i frazeografske tradicije u ruskome jezikoslovlju, zbog čega je u ruskim općim i frazeološkim rječnicima fiksiran bitno veći broj frazema općenito, a samim time i veći broj rodno obilježenih frazema.⁵ S obzirom na to da je nemoguće točno utvrditi koliki je udio rodno obilježenih frazema u ukupnome broju frazema hrvatskoga i ruskoga jezika, može se samo pretpostaviti da je postotak frazema ograničenih u upotrebi s obzirom na spol referenta u odnosu na ukupan frazeološki fond hrvatskoga i ruskoga jezika podjednak. Drugim riječima, nemoguće je samo na temelju broja frazema koji čine analizirani korpus hrvatske i ruske frazeologije tvrditi da je tendencija diferencijacije frazema s obzirom na to koriste li se isključivo ili najčešće za osobe jednoga od dvaju spolova izraženija u jednome od analiziranih jezika.

Od 724 frazema koji su činili analizirani korpus rodno obilježenih frazema obaju jezika 452 ih se u upotrebi najčešće ili isključivo odnosi na referenta ženskoga spola, a 272 analizirana frazema na isti su način u upotrebi ograničena na referenta muškoga spola. Činjenica da 62 % analiziranog korpusa obaju jezika čine frazemi koji su u upotrebi isključivo ili najčešće ograničeni na ženu kao referenta govori u

5 Razlog tomu leži u kasnijemu i sporijemu razvoju hrvatske frazeologije kao samostalne znanstvene discipline te sukladno tome i u slabijoj primjeni frazeoloških spoznaja u općoj hrvatskoj leksikografiji kao i znatno manjemu broju frazeoloških rječnika hrvatskoga jezika. Osim toga, bitno je napomenuti da je hrvatskoj i ruskoj leksikografiji i frazeografiji svojstven drugačiji pristup u sastavljanju rječnika i odabiru frazema koji će u njima biti fiksirani. Ruski maksimalistički pristup temelji se na principu »potpunoga« rječnika, tj. tezaurusa u kojemu svoje mjesto ne nalaze samo frazemi književnoga jezika već i frazemi iz različitih izvora i različitih jezičnih razina: dijalektni, žargonski, razgovorni, regionalni i sl. U hrvatskoj leksikografiji i frazeografiji nalazimo bitno drugačiji pristup sastavljanju rječnika, pa se zasad odvojeno stvaraju opći i dijalektni frazeološki rječnici te u hrvatskoj frazeografiji ne postoji rječnik tezaurnoga tipa.

prilog pretpostavci da u frazeologiji obaju analiziranih jezika postoji tendencija detaljnije i razrađenije konceptualizacije žene. U prilog pretpostavci o postojanju takve tendencije govori i zastupljenost rodno ograničenih frazema koji se odnose na žensku osobu kao referenta i onih koji su u upotrebi rodno ograničeni na osobu muškoga spola u korpusima rodno obilježenih frazema obaju analiziranih jezika. Od 190 analiziranih frazema hrvatskoga jezika 100 frazema u upotrebi se najčešće ili isključivo odnosi na referenta ženskoga spola (55 %), a 90 ih je na isti način u upotrebi ograničeno na referenta muškoga spola (45 %). U ruskome jeziku ukupno je analiziran 521 frazem, od čega se 344 u upotrebi isključivo ili najčešće odnosi na ženu kao referenta (66 %), a na muškarca kao referenta odnosi se 177 frazema (34 %). U skladu s time treba istaknuti da je tendencija detaljnije konceptualizacije žene izraženija u ruskoj frazeologiji, što govori u prilog često isticanoj i spominjanoj važnosti ženskoga načela u ruskoj kulturi.

U analiziranome korpusu rodno obilježenih frazema hrvatskoga i ruskoga jezika 45 % hrvatskih i ruskih frazema koji su u upotrebi isključivo ili najčešće ograničeni na referenta određenoga spola odnosi se na čovjeka kao biološko biće koje određuju njegova prirodno uvjetovana i genetski zadana biološka obilježja. Za razliku od spola kao biološke kategorije rod je psihološki i društveno–kulturološki uvjetovana kategorija na koju se odnosi preostalih 55 % analiziranih frazema. Ženu i muškarca kao razumna i duhovna bića s njihovim osobitim temperamentom, karakteristikim i intelektualnim osobinama, specifičnim psihičkim stanjima i emocijama opisuje 27 % hrvatskih i ruskih frazema, a na žene i muškarce kao društvena bića koja upravo u društvu na određeni način »usvajaju« i realiziraju rod kao psihološku i društveno–kulturološku kategoriju kroz prototipna ponašanja i rodne uloge koje im društvo nameće odnosi se 28 % rodno obilježenih frazema hrvatskoga i ruskoga jezika. Pritom su u hrvatskoj rodno obilježenoj frazeologiji ograničenoj u upotrebi na ženu kao referenta u podjednakoj mjeri zastupljeni frazemi koji se odnose na ženu kao biološko biće, kao razumno i duhovno biće te ženu kao društveno biće. U ruskoj rodno obilježenoj frazeologiji ograničenoj u upotrebi na osobu ženskoga spola kao referenta u daleko su najvećoj mjeri zastupljeni frazemi koji se odnose na ženu kao biološko biće, a od preostalih frazema podjednak je broj onih koji se odnose na ženu kao razumno i duhovno biće i onih koji se odnose na ženu kao društveno biće. Moguće je pretpostaviti da glavni razlog zbog kojega se u ruskoj frazeologiji toga tipa najveći broj frazema odnosi na ženu kao biološko biće leži upravo u prirodi spola kao biološke kategorije koja je prirodno zadana, statična, pasivna i nije podložna promjenama. Velik broj frazema koji ilustriraju biološke karakteristike žene već je dugo dio ruske frazeologije i još je uvijek aktivan u upotrebi za razliku od niza frazema koji opisuju ženu kao razumno, duhovno i društveno biće. Frazemi koji se odnose na ženu kao razumno, duhovno i društveno biće zapravo se odnose na rod kao psihološku i društveno–kulturološku kategoriju koja je samo dijelom zadana te je u svojoj biti vrlo dinamična, nestabilna i promjenjiva. Rodne uloge i specifična ponašanja koji se ženama nameću u različitim etapama razvoja ruske kulture

mijenjali su se, a s tim je promjenama dio frazema zastario i izašao iz aktivne upotrebe te nije dio korpusa rodno obilježene frazeologije ruskoga jezika analiziranoga u ovome radu. Frazemi koji se odnose na ženu kao biološko biće preživjeli su sve društvene i kulturološke promjene i ostali su dijelom suvremene ruske frazeologije koja je u većoj mjeri rječnički fiksirana u odnosu na hrvatsku frazeologiju zbog čega je i ukupno veći broj analiziranih frazema ruskoga jezika.

2.2.1. Žena u rodno obilježenoj frazeologiji hrvatskoga i ruskoga jezika

Uvjerljivo najveći broj rodno obilježenih frazema obaju analiziranih jezika koji su u upotrebi ograničeni na osobu ženskoga spola kao referenta opisuje vanjski izgled žene. Pritom najbrojniju podskupinu čine frazemi koji se odnose na žensku ljepotu, što je u skladu sa složenom slikom žene općenito realiziranom u analiziranim jezicima u kojoj se ističe prije svega njezina fizička ljepota. U mnogim slavenskim i neslavenskim kulturama, pa tako i u hrvatskoj i ruskoj kulturi, postoji uvriježeno mišljenje da je fizička ljepota žene jedno od najvažnijih distinktivnih bioloških obilježja u odnosu na pripadnike muškoga spola, a objema kulturama svojstvena je i ustaljena predodžba prema kojoj žene ne samo da pridaju više pažnje svojem vanjskom izgledu već su na određeni način i primorane na to jer ih u velikoj mjeri androcentrično orijentirano društvo ocjenjuje prvenstveno na temelju vanjskoga dojma. Na frazeološkoj razini hrvatskoga i ruskoga jezika kroz rodno obilježene frazeme ženska se ljepota najčešće opisuje općenito (*džepna Venera, lijepa kao boginja, гений чистой красоты, блеснуть (сиять, сверкать) как жемчужина*), ali u obama jezicima nalazimo i frazeme koji opisuju elemente koji se smatraju sastavnim dijelom ženske privlačnosti. Kao poželjna svojstva u obama se jezicima osobito ističu vitkost (*tanka kao jasika, стройная как берёзка*), vitke noge (*ноги у кого как у газели*), lijepa put (*лице као од порцулана, белая (бледная) как лилия*), seksualna privlačnost (*seks–bomba, секс–бомба*), mladolikost (*као дјевојчица (curica), выглядеть как девушка на выданье*) i odijevanje s ukusom (*odijevati se (izgledati) као из журнала, выглядеть (быть одетой) как картинка журнальная*). U ruskoj je frazeologiji slika ženske ljepote detaljnija te uključuje i niz frazema koji opisuju tanak struk (*осиная талия*), usne (*губы у кого как малина*), oči (*глаза у кого как незабудки*) i obrve žene (*брови у кого как шнурок (шнурки, шнурочек, шнурочки)*), pa čak i gracioznost i eleganciju u načinu kretanja i pokretima svojstvenima osobama ženskoga spola (*ходить плавно как лебедушка, <грациозная> как газель*). Ipak, frazeologiji je općenito svojstveno da mnogo češće odražava negativne koncepte, a ta je tendencija vidljiva i u ovome dijelu korpusa hrvatske i ruske rodno obilježene frazeologije. Tako su sastavni dio slike vanjskoga izgleda žene u obama analiziranim jezicima i frazemi kojima se opisuje ružnoća i neprivlačna vanjština. Dio takvih frazema općenito opisuje ružnu ženu, a dio se odnosi na pojedine elemente vanjskoga izgleda za koje se smatra da pridonose dojmju neprivlačnosti. U hrvatskome i ruskome jeziku neprivlačnom za ženu smatra se prije svega gojaznost (*debela kao krava, как сдобная булка*), ali i druga krajnost – pretjerana

mršavost zbog koje ne dolaze do izražaja karakteristične ženske obline (*ravna kao daska, плоская как доска, mršav kao štapic, глуста глустой*). U korpusu rodno obilježenih frazema ruskoga jezika, za razliku od hrvatskoga, nalazimo čak i frazeme koji se odnose na neuglednost kao rezultat nedovoljne brige žene za njezin vanjski izgled (*серая мышка*). U obama jezicima nalazimo frazeme koji vrlo negativno ocjenjuju vanjštinu žene koja se odijeva loše, nemarno ili neukusno (*oblačiti se/obući se kao <stara> baba, одеваться/одеться как <старая> баба*), čime se potvrđuje važnost ustaljene predodžbe o tome da žene svojem vanjskom izgledu pridaju više pažnje nego što to čine muškarci jer to od njih društvo na određeni način zahtijeva ili barem očekuje. Od frazema koji se odnose na fizičke sposobnosti i stanja žene u analiziranome korpusu rodno obilježenih frazema hrvatskoga i ruskoga jezika u najvećoj su mjeri zastupljeni oni koji se odnose na reproduktivnu sposobnost žene i trudnoću, tj. fizičku sposobnost i stanje koji zajedno čine jedno od osnovnih distinktivnih obilježja specifičnih za ženski biološki spol (*plodna kao zemlja, плодовая как земля, s trbuhom do zuba, ветром надуло*).

Žena kao razumno i duhovno biće u analiziranome je korpusu predstavljena najvećim brojem frazema koji se odnose na neku negativnu karakternu osobinu ili emociju, što je u skladu s općom tendencijom svojstvenom frazeologiji da učestalo oslikava upravo negativne koncepte. Pritom se ističe intelektualna ograničenost žene, čime se potvrđuje postojanje stereotipnoga poimanja visokih intelektualnih sposobnosti muškarca kao svojevrzne norme i niskih intelektualnih sposobnosti žene kao odklona od te norme u naivnoj slici svijeta odraženoj u jeziku (*glupa kao kokoš, глупая как курица*). U analiziranome korpusu među rodno obilježenim frazemima koji se odnose na karakterne osobine žene prema brojnosti se ističu oni koji opisuju žensku brbljavost (*raskokodakati se kao kokoši, болтливая как сокока*) i svadljivost (*stara vještica, старая ведьма*) kao tipično »ženske« osobine, osobito u ruskome jeziku. Zanimljivo je da istaknuto mjesto u dijelu frazeologije obaju jezika koji je u upotrebi ograničen na ženu kao referenta zauzimaju i frazemi koji opisuju vrlo pozitivno ocijenjene karakterne osobine zbog kojih se ti frazemi upotrebljavaju s jasno izraženom pozitivnom konotacijom. Riječ je o frazemima koji se odnose na odlučne, energične žene jakoga karaktera te hrabre i borbene žene. Mahom su to frazemi novijega datuma kojima se odražava nova društveno–kulturološka paradigma svojstvena suvremenoj hrvatskoj i ruskoj stvarnosti te u skladu s njom i drugačije poimanje rodnih uloga i statusa žene u društvu (*željezna (čelična) lady (dama), железная (стальная) леди (дама)*). Treba napomenuti da u ruskome jeziku, za razliku od hrvatskoga jezika, postoje i znatno stariji frazemi koji se odnose na snažne, odlučne i sposobne žene, što govori u prilog već spominjanoj važnosti ženskoga načela u ruskoj kulturnoj tradiciji (*бой–баба, бой–девка, коня на скаку остановит <и в горящую избу войдѣт>*).

U podskupini hrvatskih i ruskih rodno obilježenih frazema koji se odnose na ženu kao društveno biće zastupljeni su frazemi kojima se opisuju međuljudski odnosi, frazemi koji se odnose na status i ulogu žene u društvu, frazemi koji se odnose

na rad i obaveze žene te oni kojima se opisuje ljubavni ili bračni život žene. U daleko najvećemu broju u obama se analiziranim jezicima pojavljuju frazemi koji se odnose na ljubavni ili bračni život žene opisujući njezin bračni status (*stara cura, залежалый товар*), odnose među ljubavnim partnerima (*odabranica srca* <čijeg (koga)>, *дама сердца* <чья (кого)>) i ženinu seksualnost (*laka roba, негде пробы ставит на ком*). Prema brojnosti slijede frazemi koji se odnose na status i ulogu žene u društvu, a najmanji broj frazema ove podskupine odnosi se na rad i obaveze žene i međuljudske odnose općenito. Treba naglasiti da se u podskupini frazema koji se odnose na rad i obaveze žene prema brojnosti izdvajaju hrvatski i ruski frazemi kojima se opisuje zanimanje žene, a pritom se radi gotovo isključivo o frazemima kojima se imenuje prostitutka (*prijateljica noći, ночная бабочка*). S jedne strane to je posljedica tradicionalne orijentacije žene na privatnu sferu u hrvatskoj i ruskoj kulturi koja se tek odnedavno značajnije mijenja pa se tek posljednjih nekoliko desetljeća mijenja stereotipno viđenje rodne uloge žene koje još uvijek nije vidljivo na frazeološkoj razini hrvatskoga i ruskoga jezika. S druge strane znatan broj frazema kojima se opisuje prostitutka posljedica je tabuiziranosti prostitucije u hrvatskoj i ruskoj kulturi te stigmatiziranosti žena koje se njome bave zbog čega je frazeološka razina jezika plodno tlo za nastanak frazema koji se zapravo mogu smatrati eufemizmima, ublaženim izrazima kao zamjenama za vulgarizme ili riječi kojima se opisuje neugodan, šokantan i stoga tabuiziran fenomen prostitucije.

2.2.2. Muškarac u rodno obilježenoj frazeologiji hrvatskoga i ruskoga jezika

U korpusu frazema hrvatskoga jezika ograničenih u upotrebi na muškarca kao referenta u najvećoj su mjeri zastupljeni frazemi koji ga opisuju kao društveno biće, a od preostalih frazema podjednak je broj onih koji ilustriraju kakav je muškarac i kako se ponaša u skladu sa svojim biološkim karakteristikama te razumskim i duhovnim potencijalom. Takva podjela frazema u hrvatskoj rodno obilježenoj frazeologiji svjedoči o visokome društvenom statusu muškarca i njegovoj izrazitoj orijentaciji na društvenu sferu djelovanja koji su vidljivi u naivnoj slici svijeta i frazeologiji koja je odražava. U ruskoj rodno obilježenoj frazeologiji ograničenoj na muškarca kao referenta najmanje je frazema koji se odnose na muškarca kao razumno i duhovno biće, a frazemi koji se odnose na muškarca kao društveno biće i oni koji opisuju njegove biološke karakteristike zastupljeni su u podjednakoj mjeri. Nešto veći broj ruskih frazema koji opisuju muškarca kao biološko biće moguće je objasniti na isti način na koji je objašnjen i veći udio frazema koji se odnosi na ženu kao biološko biće u ukupnome analiziranom korpusu ruske frazeologije, a značajnija zastupljenost ruskih frazema koji se odnose na muškarca kao društveno biće činjenicom da je i u ruskoj frazeologiji vidljiv visok društveni status muškarca i njegova orijentacija na javnu, društvenu sferu djelovanja.

U podskupini rodno ograničenih frazema hrvatskoga i ruskoga jezika koji se odnose na muškarca kao biološko biće brojnošću se ističu oni koji opisuju snagu kao fizičku sposobnost muškarca (*jak kao bik, сильный как бык*), snažnu tjelesnu građu

općenito (*gora od čovjeka, косая сажень в плечах*) ili posebno ističu snažan vrat muškarca (*шея у кого как у буйвола*) ili njegovu visinu (*висок као јаблан, высокий как богатырь*) kao elemente koje možemo smatrati sastavnim dijelom muškarčeve snažne tjelesne građe. Riječ je o karakteristikama koje su tipične za muški biološki spol pa se one u naivnoj slici svijeta odraženoj u frazeologiji ističu kao osnovna distinktivna obilježja u odnosu na ženski biološki spol. Frazemi kojima se opisuje snažna tjelesna građa ujedno se uključuju u niz frazema ograničenih na muškarca kao referenta orijentiranih na neke od karakteristika koje zbog bioloških specifičnosti muškoga spola uopće nisu zastupljene u podskupini frazema koji se odnose na ženu. Riječ je o frazemima obaju jezika kojima se opisuje ćelavost (*ćelav kao biljarska kugla, лысый как колено*), maljavost muškoga tijela (*dlakav kao majmun, волосатый как обезьяна*), a u ruskome jeziku nalazimo i frazeme koji opisuju bradu kao specifičnost vanjskoga izgleda muškarca (*борода у кого как мочалка*), brkove (*усы у кого как у кота*) ili se odnose na neobrijanoga muškarca (*заросший (обросший) как дикобраз*). I u podskupini hrvatskih i ruskih frazema koji se odnose na muškarca kao biološko biće postoje frazemi u kojima je vidljiva tendencija frazeologije da češće odražava negativne koncepte, ali oni su prema brojnosti bitno rjeđi od istoga tipa frazema obaju jezika koji se odnose na osobu ženskoga spola kao referenta. Za razliku od rodno obilježenih frazema ograničenih u upotrebi na ženu kao referenta ovdje ne nalazimo frazeme koji općenito opisuju ružna muškarca, a tek dio takvih frazema odnosi se na pojedine elemente vanjskoga izgleda muškarca za koje se smatra da pridonose dojmu neprivlačnosti. U hrvatskome i ruskome jeziku neprivlačnim za muškarca smatra se gojaznost (*debeo kao prasac, толстый как поросёнок*), a samo u ruskome jeziku zastupljeni su frazemi negativne konotacije koji se odnose na pretjeranu mršavost (*Кощей Бессмертный*) i izrazito nizak rast (*мучичок с ноготок*). Zbog stereotipne predodžbe o tome da žene posvećuju više pažnje načinu svojega odijevanja, s obzirom na to da o njihovu vanjskom izgledu ovisi kako će ih društvo percipirati, frazemi kojima se opisuje način odijevanja muškarca mnogo su rjeđi u odnosu na frazeme koji se odnose na odijevanje žene. Pritom većina takvih frazema opisuje loše i neukusno odijevanje muškarca (*kao klošar, вырядиться как петух*), a samo u ruskome jeziku nalazimo manji broj frazema koji se odnose na muškarca odjevenoga s ukusom (*как денди лондонский одет*).

Muškarac kao razumno i duhovno biće u analiziranome je korpusu obaju jezika kao i žena predstavljen najvećim brojem frazema koji se odnose na neku negativnu karakternu osobinu ili emociju, što je u skladu s općom tendencijom svojstvenom frazeologiji da učestalo oslikava upravo negativne koncepte. Pritom se osobito ističu beskarakternost, neodlučnost i kukavičluk muškarca kao svojstva koja nikako ne bi trebala biti dio muškarčeva karaktera prema ustaljenoj predodžbi o idealnome muškarcu svojstvenoj hrvatskoj i ruskoj kulturi (*ne budi baba!, не будь бабой!*). Naime, riječ je o karakteristikama koje su u suprotnosti s odlučnošću, poduzetnošću i hrabrošću kao tipično »muškim« odlikama u stereotipnome poimanju muškosti. U niz karakteristika koje se u skladu sa stereotipnim poimanjem muškosti smatraju

nepoželjnim za muškarca ubrajaju se brbljavost, svadljivost, sklonost ogovaranju i spletkarenju, što je vidljivo u frazemima koji se odnose na te karakteristike, a u kojima je muškarac uspoređen ili poistovjećen sa ženom, zbog čega frazemi poprimaju vrlo ironičan prizvuk (*muška baba*, *базарная баба*). Od frazema koji oslikavaju negativne karakteristike u korpusu hrvatske i ruske rodno obilježene frazeologije ograničene na muškarca kao referenta brojnošću se izdvajaju i frazemi koji se odnose na bahatost (*kao kokot* [hodati, ponašati se itd.], *ходить немухом*), intelektualnu ograničenost (*glup kao vol*, *глупый как баран*), pohotnost (*stari jarac*, *старый козёл*) i agresivnost (*brz na šakata*, *как бульдог*). Ironija kao sastavni dio frazeološke konotacije prisutna je u frazemima koji se odnose na muškarčevu zaljubljenost (*zaljubiti se kao konj* <u koga>, *влюбиться как мальчишка* <в кого>) i požudu (*cure* (*curile su*) *sline* komu, *слюни текут* (*текли*) у кого). Hrabrost muškarca jedna je od rijetkih pozitivno ocijenjenih karakteristika koje nalazimo u korpusu rodno obilježenih frazema hrvatskoga i ruskoga jezika koji se odnose na muškarca kao razumnu i duhovnu osobu (*hrabar kao lav*, *храбрый как лев*).

U podskupini hrvatskih i ruskih rodno obilježenih frazema koji se odnose na muškarca kao društveno biće zastupljeni su frazemi kojima se opisuju međuljudski odnosi, frazemi koji se odnose na status i ulogu muškarca u društvu, frazemi koji se odnose na rad i obaveze muškarca te oni kojima se opisuje njihov ljubavni ili bračni život. U najvećemu broju u obama analiziranim jezicima nalazimo frazeme koji se odnose na ljubavni ili bračni život muškarca opisujući odnose među ljubavnim partnerima (*jača polovica* <čija (koga)>, *сильная половина* <чья (кого)>), mušku sklonost osvajanju žena (*ganjati suknje*, *гоняться за каждой юбкой*) i muškarčevu seksualnost (*rasplodni bik*, *как мартовский кот* [быть, вести себя и т. д.]). Prema brojnosti slijedi podskupina frazema koji se odnose na međuljudske odnose unutar koje se posebno ističu frazemi kojima se s vrlo negativnom konotacijom opisuje podčinjenost i pokornost muškarca ženi (*biti* (*živjeti*) *pod* <čijom> *papucom*, *быть* (*находиться*) *под каблучком* (*башимаком*) у кого (*чьим*)) te njegova nesamostalnost, razmaženost i ovisnost o ženi (*držati se majčine suknje*, *держаться за мамину* (*мамкину*) *юбку*). Istaknuto mjesto u istoj podskupini zauzimaju i frazemi hrvatskoga i ruskoga jezika kojima se opisuje svađa ili fizički obračun dvojice ili više muškaraca (*kao dva pjetlića*, *как <молодые> петухи* [быть, вести себя и т. д.]). Podjednak broj frazema nalazimo i u podskupini koja se odnosi na rad i obaveze muškarca i ona uvelike nadmašuje istu podskupinu unutar korpusa rodno obilježenih frazema obaju analiziranih jezika koji se odnose na ženu kao referenta. Razlog je tomu zasigurno tradicionalno i stereotipno poimanje rodnih uloga muškaraca i žena prema kojemu su muškarci znatno više okrenuti javnoj sferi djelovanja dok su žene ograničene na privatnu sferu, obitelj i dom. Takvo poimanje rodnih uloga zorno ilustrira izdiferenciranost unutar podskupine frazema koji se odnose na zanimanje muškarca za razliku od istoga tipa rodno obilježenih frazema sa ženom kao referentom ograničenih gotovo isključivo na fenomen prostitucije. Muškarci su u rodno obilježenoj frazeologiji obaju jezika prikazani kao predstavnici vlasti (*gradski*

oci, отцы города), vojnici plaćenici (*psi rata, псы войны*), pomorci (<stari> *morski vuk, морской волк*) i tajni agenti (*рыцарь плаща и кинжала*). Prema brojnosti izdvaja se i niz hrvatskih i ruskih frazema kojima se opisuje lagodan život muškarca (*živjeti kao paša, жить как <турецкий> султан*). Najmanji broj frazema obaju jezika ograničenih u upotrebi na muškarca kao referenta odnosi se na njihov status i ulogu u društvu.

2.3. Stereotipi u rodno obilježenoj frazeologiji hrvatskoga i ruskoga jezika

U ruskim lingvističkim znanstvenim radovima i istraživanjima koji se bave rodnom elementima u jeziku (Edmondson 2009, Mitrofanova 2009, Rjabov 1997) općenito prevladava mišljenje da se ruski jezik i naivna slika svijeta koja se u njemu odražava u najvećoj mjeri uklapaju u androcentrični karakter većine europskih kultura vidljiv od antičke filozofske misli preko srednjovjekovne kršćanske filozofije sve do suvremenosti. Ipak, ističe se važnost filozofskih učenja Rozanova, Solov'eva i Berdjaeva o vječnoj ženstvenosti, ženskome principu ljubavi, duhovnosti i njegovoj povezanosti s pojmom svjetske duše koja pridonose »ženskoj« konotaciji cjelokupne ruske kulturne tradicije i nacionalnoga identiteta kroz lik »majčice Rusije« (Denisova 2006; Edmondson 2009). A. V. Kirilina (2000: 178–197) dolazi do zaključka da shvaćanje zapadne rodne lingvistike kako sve kulture nose u sebi znakove patrijarhata nije u potpunosti točno jer stupanj androcentričnosti pojedinih jezika nije isti, a konkretnim istraživanjem frazeološkoga i paremiološkoga fonda ruskoga jezika potkrijepljenim psiholingvističkim asocijativnim eksperimentom dokazuje da rodna asimetrija dolazi do izražaja samo u paremiologiji, dok u frazeologiji nije osobito izražena. Ona smatra da negativna konotacija pojedinih rodno obilježenih frazema nije posljedica djelovanja rodnoga faktora u jeziku, već je prije svega odraz specifičnoga načina konceptualizacije stvarnosti u kojem je »dobro« uvijek norma, a »loše« je obilježeno i češće se odražava u jeziku kao odklon od idealne norme.

Takav zaključak u velikoj mjeri potvrđuje i provedena analiza rodno obilježenih frazema hrvatskoga i ruskoga jezika. Uz ženu kao referenta u korpusu hrvatske i ruske rodno obilježene frazeologije analizirane u ovome radu povezuje se nekoliko najizraženijih stereotipnih predodžbi i pritom nema značajnijih razlika s obzirom na jezik. U obama se analiziranim jezicima potvrđuje stereotip o važnosti ljepote, vanjskoga izgleda i načina odijevanja, a od negativnih stereotipa osobito dolazi do izražaja uvriježeno mišljenje o intelektualnoj ograničenosti žene, njezinoj brbljivosti, svadljivosti i sklonosti ogovaranju, pretjeranoj emocionalnosti i s tim u vezi sklonošću javnomu iskazivanju svojih osjećaja. Vidljivo je stereotipno shvaćanje o sklonosti žene da vođena majčinskim instinktom u odnosima s ljudima zauzima pretjerano zaštitnički stav, a vrlo se negativno ocjenjuje pretjerano slobodno seksualno ponašanje i promiskuitetnost žene. U prikupljenome korpusu obaju jezika očituje se i stereotip o većoj važnosti bračnoga statusa za ženu, koja je izvrgnuta poruzi ako dugo ostane neudana, a u ruskome je jeziku prisutan i negativan odnos prema ljubavnicama, ženama koje zatrudne izvan braka i ženama koje zbog ne-

plodnosti ne mogu ostvariti ulogu majke. U obama je analiziranim jezicima vidljiva stereotipna tradicionalna podjela rodnih uloga prema kojoj je žena orijentirana na obitelj i dom, ali vidljiv je i odklon od te tradicionalne podjele u nizu frazema koji opisuju odlučnu, jaku, hrabru, energičnu i poduzetnu ženu u novoj rodnoj ulozi koja joj otvara pristup raznim sferama javnoga djelovanja, ranije tradicionalno rezerviranim isključivo za muškarce. S muškarcem kao referentom u korpusu hrvatske i ruske rodno obilježene frazeologije analizirane u ovome radu također se povezuje nekoliko stereotipnih predodžbi u podjednakoj mjeri zastupljenih u obama analiziranim jezicima. Osobito se ističe stereotip o muškoj fizičkoj, ali i psihičkoj snazi, hrabrosti i poduzetnosti, a s tim se u vezi vrlo negativno ocjenjuju kukavičluk, neodlučnost i beskarakternost muškarca. Stereotipno se muškarcima pripisuju i neke druge negativne karakteristike kao što su bahatost, agresivnost, ali i razmaženost i sklonost uživanju u lagodnome životu. Od muškarca kao društvenoga bića stereotipno se očekuje da bude vođa pa se osobito negativno ocjenjuje njegova podčinjenost i pokornost ženi. Vidljiv je i stereotip o slobodnijemu seksualnom ponašanju muškarca u nizu frazema koji se upotrebljavaju sa šaljivim prizvukom, a nemaju tako negativnu konotaciju kao što je to slučaj s istoznačnim frazemima koji se odnose na ženu kao referenta. Emocionalnost i izražavanje osjećaja stereotipno se pripisuju ženama, a njihova prisutnost u karakteru i ponašanju muškaraca ima vrlo negativnu konotaciju. Tradicionalno viđenje rodnih uloga žena i muškaraca očituje se u nizu frazema kojima se opisuju različite profesije, čime se potvrđuje stereotipna predodžba o muškarcu kao hranitelju obitelji koji je okrenut radu i javnomu djelovanju.

U obama analiziranim jezicima prisutna je tendencija prema kojoj frazemi koji se odnose na muškarca kao referenta utemeljeni na usporedbi ili poistovjećivanju sa ženom dovode do svojevrsne degradacije muškarca koji nema karakteristike, tipično ponašanje i rodnu ulogu koji su u skladu sa stereotipnom predodžbom o »pravoj« muškosti. Takva tendencija u ruskome je jeziku uočena i ranije od strane autora koji su se bavili rodnim elementima u ruskoj frazeologiji i paremiologiji (Kirilina 2000, 2004, Peršaj 2014, Telija 1996), a analiza provedena u ovome radu ilustrira njezino postojanje u ruskoj frazeologiji i dokazuje da je istovjetna tendencija prisutna i u hrvatskoj frazeologiji. Frazemi koji se odnose na osobine i oblike ponašanja koji se ne smatraju primjerenima muškarcima utemeljeni su na ironičnom uspoređivanju ili poistovjećivanju muškarca sa ženom koje unosi izrazito negativan element u značenje i konotaciju frazema. Takvim se osobinama smatraju beskarakternost, neodlučnost i kukavičluk (*не буди баба!*, *не будь бабой!*, *вести себя (держаться) как баба*, *не штаны носить, а юбку (платье) кому*), brbljavost i sklonost ogovaranju (*болтливый как старая баба, хуже бабы*), svadljivost i sklonost spletकारенju ili intrigama (*базарная баба (торговка)*), sramežljivost i pokazivanje osjećaja stida (*красная девица (девушка), застенчивый (стыдливый, скромный, робкий) как <красная> девица (девушка), краснеть/покраснеть как красная девица (девушка)*) i plač (*разревётся как баба*). Obrnuta pak tendencija, prema kojoj usporedba ili poistovjećivanje žene s muškarcem u frazeologiji i paremiologiji

pridonosi boljoj ocjeni karakteristika, načina postupanja i rodni uloga žene, a o kojoj se također govori u relevantnoj ruskoj znanstvenoj literaturi (Peršaj 2014, Te-lija 1996), nije toliko uočljiva u analiziranome korpusu rodno obilježene frazeologije hrvatskoga i ruskoga jezika, tj. nije pronađen dovoljan broj frazema koji bi mogli potkrijepiti postojanje spomenute tendencije u konkretnome korpusu.

2.4. Zaključak

U obama jezicima potvrđena je tendencija detaljnije i razrađenije konceptualizacije žene nego muškarca. Pritom se od ukupnoga broja rodno obilježenih frazema hrvatskoga jezika 55 % odnosilo na ženu kao referenta, dok je u ruskome jeziku takvih frazema 66 %, što govori u prilog iznimnoj važnosti ženskoga načela u ruskoj kulturi, koja se često spominje i ističe u znanstvenoj literaturi koja se bavi ruskom kulturom i/ili jezikom. U dijelu ruske frazeologije koji se odnosi na ženu kao referenta znatno je veći postotak frazema koji opisuju ženu kao biološko biće nego što je to u hrvatskoj frazeologiji. Tu specifičnost moguće je objasniti činjenicom da je biološka kategorija spola prirodno zadana, statična, pasivna i nije podložna promjenama u onoj mjeri u kojoj je to rod kao društveno–kulturološka kategorija. Posljedica je to same biti roda kao društveno–kulturološke kategorije koja je dinamična, nestabilna i promjenjiva, zbog čega su se mijenjale rodne uloge i specifična ponašanja koja su se ženama nametala u različitim etapama razvoja ruske kulture. Pritom su frazemi koji se odnose na ženu kao biološko biće preživjeli sve društvene i kulturološke promjene te su ostali dijelom suvremene ruske frazeologije koja je u većoj mjeri rječnički fiksirana u odnosu na hrvatsku frazeologiju.

Detaljniji uvid u korpus pokazao je određene specifičnosti rodno obilježenih frazema hrvatskoga i ruskoga jezika koje su u znatnoj mjeri svojstvene obama jezicima. Primjerice, žena kao razumno i duhovno biće u analiziranome je korpusu predstavljena najvećim brojem frazema koji se odnose na neku negativnu osobinu kao što je intelektualna ograničenost, brbljavost ili svadljivost, a u korpusu frazema hrvatskoga i ruskoga jezika ograničenih u upotrebi na muškarca kao referenta u najvećoj su mjeri zastupljeni frazemi koji ga opisuju kao društveno biće, što svjedoči o postojanju ustaljene predodžbe o visokome društvenom statusu muškarca i njegovoj orijentaciji na društvenu sferu djelovanja.

Analiza je potvrdila i postojanje određenih stereotipa svojstvenih dvjema kulturama koji su pronašli svoj odraz u rodno obilježenoj frazeologiji. Npr. u obama se analiziranim jezicima potvrđuje stereotip o važnosti ženske ljepote, o važnosti zaštitničkoga majčinskog instinkta u odnosu prema drugim ljudima, ali i negativni stereotipi o intelektualnoj ograničenosti žene, o njezinoj brbljavosti, svadljivosti i sklonosti ogovaranju, o pretjeranoj emocionalnosti i sl. U obama je analiziranim jezicima vidljiva stereotipna tradicionalna podjela rodni uloga prema kojoj je žena orijentirana na obitelj i dom, ali vidljiv je i otklon od te tradicionalne podjele u nizu frazema koji opisuju odlučnu, jaku, hrabru, energičnu i poduzetnu ženu u novoj rodnoj ulozi koja joj otvara pristup raznim sferama javnoga djelovanja, ranije tradi-

cionalno rezerviranima isključivo za muškarce. S muškarcem kao referentom u korpusu hrvatske i ruske rodno obilježene frazeologije također se povezuje nekoliko stereotipnih predodžbi. Osobito se ističe stereotip o muškoj fizičkoj, ali i psihičkoj snazi, hrabrosti i poduzetnosti. Vrlo se negativno ocjenjuju kukavičluk, neodlučnost i beskarakternost muškaraca, njihova bahatost, agresivnost i sl. Tradicionalno viđenje rodne uloge muškaraca očituje se u nizu frazema kojima se opisuju različite profesije, čime se potvrđuje stereotipna predodžba o muškarcu kao hranitelju obitelji koji je okrenut radu i javnomu djelovanju.

Sve rečeno potvrđuje da je analiza prikupljene građe rodno obilježenih frazema hrvatskoga i ruskoga jezika dokazala pretpostavku o dominantnoj sličnosti konceptualizacije žene i muškarca u frazeologiji dvaju srodnih jezika i neznatnim razlikama određenima specifičnim društveno–kulturološki uvjetovanim rodnim stereotipima i ustaljenim predodžbama o rodnim ulogama pripadnika dvaju spolova.

Bibliografija

- Alefirenko, Nikolaj Fedorovič (2008). *Frazeologija v svete sovremennyh lingvističeskikh paradigmi*. Moskva: ELPIS.
- Berdjaev, Nikolaj Aleksandrovič (1989). O »večno bab'jem« v ruskoj duše. Berdjaev, Nikolaj Aleksandrovič. *Tipy religioznoj mysli v Rossii. Sobranie sočinenij. Tom III*. Pariz: YMCA–Press.
- Bertoša, Mislava (2001). Feminizam u lingvistici – lingvistika u feminizmu: odabrane teme. *Suvremena lingvistika* 51–52: 283–286.
- Denisova, Tat'jana Aleksandrovna (2006). *Reprezentacija konceptov mužčina i ženščina v jazykovom soznanii russkogo naroda*. Tambov: Tambovskij gosudarstvennyj universitet imeni G. P. Deržavina.
- Dobrovol'skij, Dmitrij Olegovič (1988). *Phraseologie als Objekt der Universalienlinguistik*. Leipzig: Verlag Enzyklopädie.
- Edmondson, Linda (2009). Gender, mif i nacija v Evropi: obraz matuški–Rosii v evropejskom kontekste. Šore, Elizabet, Karolin Hajder i Galina Zvereva, ur. *Pol, gender, kul'tura*. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet: 411–438.
- Heffer, Hrvoja (2007). Biološka i društvena kategorija roda u rodnoj teoriji i rodna teorija stereotipa. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33: 165–175.
- Hrnjak, Anita (2017). *Frazeologija u rodnome okviru. Rodni elementi u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji*. Zagreb: Knjigra.
- Kirilina, Alla Viktorovna (2000). *Gendernye aspekty jazyka i kommunikacii*. Moskva: Moskovskij gosudarstvennyj lingvističeskij universitet.
- Kirilina, Alla Viktorovna (2004). *Gendernye issledovanija v lingvistike i teorii kommunikacii*. Moskva: Rossijskaja političeskaja enciklopedija (ROSSPEN).
- Maslova, Avraamovna (2001). *Lingvokulturologija*. Moskva: Izdatel'skij centr »Akademija«.
- Mitrofanova, Anastasija Vladimirovna (2009). Rossija i russkie: novaja gendernaja mifologija. Šore, Elizabet, Karolin Hajder i Galina Zvereva, ur. *Pol, gender, kul'tura*. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet: 453–476.

- Peršaj, Aleksandr Jur'evič (2014). *Semantika pola: Reprezentacija gendernyh otnošenij vo frazeologii*. Vil'njus: Evropejskij gumanitarnyj universitet.
- Pišćković, Tatjana (2014). Feministički otpor rodnoj asimetriji u jeziku i jezikoslovlju. Pišćković, Tatjana i Tvrtko Vuković, ur. *Otpor. Subverzivne prakse u hrvatskom jeziku, književnosti i kulturi. Zbornik radova 42. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola, 145–168.
- Rjabov, Oskar Raifovič (1997). *Ženščina i ženstvennost' v filosofii Serebrjanogo veka*. Ivanovo: Ivanovskij gosudarstvenyj universitet.
- Samarina, Valerija Sergeevna (2010). *Gender vo frazeologii: Kognitivno–lingvokulturološkičesij aspekt*, disertacija na soiskanie učenoj stepeni kandidata filologičeskih nauk (rukopis). Stavropol': Stavropol'skij gosudarstvennyj universitet
- Telija, Veronika Nikolaevna (1996). *Russkaja frazeologija. Semantičeski, pragmatičeski i lingvokul'turološkičesij aspekti*. Moskva: Jazyki russkoj kul'tury.

Croatian and Russian phraseology through the lens of gender

In Croatian phraseology, until recently, there has not been a systematic research of gender elements in idioms. Gender has remained almost entirely outside the scope of research interest of Croatian phraseologists. In order to fill this gap in the linguistic study of gender, extensive research was conducted into gender-marked idioms, which is presented in this paper. The research included gender-marked idioms of the Croatian language in comparison with Russian idioms as an attempt to show how gender stereotypes appear on the phraseological level in Croatian and Russian and how the concepts of MASCULINITY and FEMININITY are formed in the two languages by using phraseological mechanisms. The results of the research have shown how gender is generally conceptualized as a socio-cultural category and how the concepts of 'man' and 'woman' are created on established images and stereotypes inherent in the phraseology of these two related languages and cultures that use them. Furthermore, the research has confirmed the assumption of the dominant similarity between the conceptualization of 'woman' and 'man' in the Croatian and Russian androcentric oriented culture as reflected in phraseology and has shown insignificant differences, conditioned by specific national and cultural stereotypes and the established notions of the gender roles among individuals of both sexes.

Ključne riječi: frazeologija, rodni stereotipi, ruski jezik, hrvatski jezik

Keywords: phraseology, gender stereotypes, Russian language, Croatian language